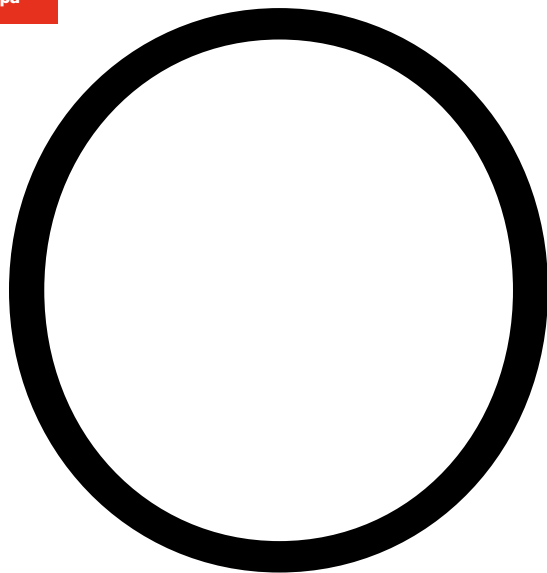

HET MIRAKEL VAN NOWA HUTA

In het Poolse Nowa Huta, ooit door Stalin opgezet als sociaal-realistische modelstad, wonen tegenwoordig hooligans, werklozen en gepensioneerden. De architect is nog altijd trots op de symmetrie van het stadsplan. **Joris van Casteren** foto's **Hans van der Meer**

Joris van Casteren
Vierde deel
van een
serie over
new towns
en uitbrei-
dingswijken
in Europa

p zondagavond sta ik in Nowa Huta op het Ronald Reaganplein, dat vroeger Plac Centralny (Centraal Plein) heette. Een man in een vaal colbert begint in het Pools tegen me te praten. In het Engels zeg ik dat ik hem niet versta. 'Me no English,' brult de man. Hij pakt mijn notitieblok en schrijft er met onvaste hand 'Zdzisław Kepa' op. 'Me Zdzisław Kepa,' zegt hij, en slaat zich op zijn borst. Uit de binnenzak van het vaal colbert komt een flesje kersenwodka tevoorschijn. Hij neemt een teug, ik weiger beleefd. In het Pools praat Kepa door. Hij trekt aan mijn arm, ik volg hem door een brede straat. Voor een drukke tramhalte struikelt hij over een losse stoepteg. We gaan onder een gebouw door en komen in een smalle straat met portiekflats. Bij een van de portiekflats belt hij aan. Door de intercom klinkt een boze vrouwenstem. Kepa wijst op zijn trouwring en maakt een wanhopig gebaar. De volgende ochtend ontmoet ik mijn tolk. Hij heet Robert Sochanski en stu-

deert in Krakau. 'Ik schaam me voor Polen in het algemeen en voor Nowa Huta in het bijzonder,' zegt Sochanski. Hij is 23 en rookt dunne menthol-sigaretten. In een café met interieur uit de communistische tijd leg ik uit wat de bedoeling is. 'We gaan op zoek naar mensen die Nowa Huta hebben opgebouwd. En naar jongeren, om een beeld te krijgen van het leven van nu.' Sochanski vraagt hoe we contact gaan leggen. 'We praten met mensen op straat of bellen bij ze aan,' zeg ik. 'Polen zijn daar niet van gediend,' zegt Sochanski. Volgens hem zijn Polen bang en onbeleefd. 'Daarom wil ik ook emigreren naar Amerika.' Hij heeft al een beurs aangevraagd voor een universiteit in New York. Op de plattegrond wijs ik aan waar ik naartoe wil. 'Daar is vorige maand een studente verkracht,' zegt Sochanski. De studente zou door skinheads uit de bus zijn gesleurd, zonder dat iemand ingreep. Als ik een andere buurt aanwijs zegt

Sochanski dat Hutniks daar de dienst uit maken, fanatieke supporters van de plaatselijke voetbalclub.

In 1949 werden tien kilometer ten oosten van Krakau boeren van hun land verjaagd. Bussen met oud-soldaten, criminelen en werklozen uit alle delen van Polen arriveerden. Onder het zingen van strijdliederen bouwden ze een stad voor tweehonderdduizend mensen, met een grote staalfabriek ernaast. Nowa Huta, zou de stad gaan heten.

Stalin had op de bouw van Nowa Huta aangedrongen omdat er in Polen geen proletariaat was. Met Nowa Huta kon dit proletariaat worden gecreëerd. De staalfabriek zou arbeiders opleveren, die comfortabel konden leven in de fonkelnieuwe stad.

Stalin gaf zijn onderdanen van de Poolse Volkspartij een grote zak geld. Nowa Huta moest een imponerende new town worden, beter dan de vrijblijvende new towns in het westen, waar het nooit zeker was of de bewoners de gedroomde idealen in de praktijk zouden brengen. Nowa Huta moest in de buurt van Krakau komen te liggen. Want Krakau was een lastige, mondaine stad met intellectuelen en studenten. Eerst zou Nowa Huta Krakau proletariseren, daarna de rest van Polen.

De architecten bouwden volgens de pompeuze, voor iedereen te begrijpen principes van het socialistisch-realisme. Ze tekenden vijf kaarsrechte lanen die in de vorm van een waaier vanaf het centrale plein naar de randen van de stad liepen. Tussen de lanen stonden strenge huizenblokken met klassieke ornamenten. Door dwarsstraten tussen de lanen aan te brengen ontstonden buurten, die werden aangeduid met A-0 tot en met D-31. Veel arbeiders kwamen van het platteland. In de moderne huizen zetten ze hun plattelandstradities voort. Ze hielden varkens in de keukens en stookten vuurtjes in de huiskamers. Verschillende groepen raakten onderling in gevecht. Vrouwen moesten meebouwen, voor het opvoeden van kinderen was geen tijd. In een nabijgelegen rivier en in funderingen werden babylijkjes teruggevonden.

De Poolse auteur Ryszard Kapuściński (1932–2007) schreef in Nowa Huta zijn eerste reportage. 'Een nachtmerrie,' noemde hij het. 'Een totale honger onder de arbeiders, viezigheid, dronkenschap.'

Toen de stad halverwege de jaren vijftig klaar was en de fabriek draaide kwam er rust in de stad. Arbeiders marcheerden elke ochtend van hun woning naar de fabriek. Er was geen werkloosheid, de criminaliteit verdween. Er waren scholen, crèches en winkels. Iedereen kon één keer per jaar op vakantie. Delegaties uit Warschaupactlanden arriveerden om het mirakel van Nowa Huta te bekijken.

Met Sochanski loop ik langs buurt B-31 naar het Ratuszowy-park, waar de gepensioneerden van Nowa Huta elkaar ontmoeten. Op een bankje zitten drie oude mannen. 'Vraag of ze in de fabriek hebben gewerkt,' zeg ik tegen Sochanski. Als Sochanski zegt dat ik een journalist ben staan twee van de oude mannen op en lopen weg.

De derde, Zygmunt (81), wil wel praten. Zijn neus en mond maken rare bewegingen. 'Hij denkt dat dat komt omdat hij in de fabriek chemicaliën heeft ingeademd,' licht Sochanski toe. Zygmunt vertelt dat hij in de oorlog tewerk werd gesteld in Duitsland. Na de bevrijding keerde hij berooid terug naar Polen. Met duizenden anderen werd hij in 1948 vervolgens naar Nowa Huta gestuurd. Hij moest greppels graven en muren metselen. Toen de stad klaar was kreeg hij een baan in de fabriek. Hij moest kleine metalen voorwerpen in dozen stoppen.

Zygmunt trouwde met een vrouw die ook in de fabriek werkte. Ze betrokken een appartement in een van de huizenblokken. Van binnen waren de appartementen allemaal hetzelfde gemeubileerd, met spullen die in een centraal magazijn konden worden aangeschaft.

De architecten hadden de huizenblokken zo neergezet dat er altijd uitzicht was op een ander huizenblok. 'Zo kon iedereen iedereen in de gaten houden,' zegt Zygmunt. Het was niet zijn plan om lang

OVERZICHT NOWA HUTA

SOCIALISTISCHE MODELSTAD

Op de Jaltaconferentie in 1945 eiste Stalin Polen op en installeerde de Volksrepubliek Polen. Om de Polen de socialistische weg te wijzen liet hij in 1949 bij Krakau Nowa Huta ('Nieuwe Staalwerken') bouwen, met een immense staalfabriek ernaast. Na de val van het communistische regime in 1989 verloor Nowa Huta zijn identiteit als socialistische modelstad. Onderdelen van de staalfabriek sloten, 90 procent van de arbeiders raakte werkloos. De stad groeide in de jaren negentig uit tot het centrum van de Poolse skinheadbeweging. De laatste jaren wordt geprobeerd de stad als toeristische attractie op de kaart te zetten. Door het vele groen en de grote huizen raakt Nowa Huta, waar nu 230.000 mensen wonen, weer in trek bij jonge gezinnen.

in Nowa Huta te blijven. 'Ik wilde geld sparen en een huisje op het land kopen.' Maar er viel niet veel te sparen want de lonen waren laag. Wie meer wilde verdienen moest lid worden van de Volkspartij, dan kon je promotie maken. Zygmunt wilde dat niet. Hij kreeg twee kinderen, een zoon en een dochter. Elke maand legde hij wat geld opzij zodat zij konden gaan studeren. Toen zijn zoon achttien was wilde Zygmunt het spaargeld overmaken aan de universiteit van Krakau. 'We kregen te horen dat hij niet zou worden aangenomen omdat ik geen partijlid was.' Zijn zoon werd elektricien, zijn dochter

kok. Beide wonen nog steeds in Nowa Huta, inmiddels op zichzelf.

Vorig jaar overleed Zygmunt's vrouw, nu woont hij alleen in het appartement. Als het mooi weer is gaat hij naar het park. Als het slecht weer is repareert hij radio's en televisies voor andere gepensioneerde fabrieksarbeiders, die net als hij moeten rondkomen van nog geen tweehonderd euro per maand.

Sochanski en ik gaan op weg naar B-2, de buurt waar de studente uit de bus werd gesleurd. Eerder hoorde ik van de plaatselijke historicus Maciej Mieziań. dat huizenblok 21 in B-2 het oudste huizenblok van Nowa Huta is. Na een tijdje zoeken vinden we nummer 21, een rechthoekig complex met een bruinrijke gevel van spuitbeton.

'Laten we hier aanbellen,' zeg ik. 'Ik durf niet,' zegt Sochanski. De centrale voordeur gaat open, een man komt naar buiten met een kinderwagen. Aarzelend spreekt Sochanski hem aan. 'Ik weet er niks van af,' zegt de man. Hij roept in het trapgat, zijn schoonmoeder komt naar beneden.

De schoonmoeder heeft rood geverfde haren met grijze uitgroei. 'Dit is helemaal niet het oudste blok,' zegt ze. 'Maciej Mieziań heeft mij dat verteld,' zeg ik. 'Maciej Mieziań kletst uit zijn nek.' Ze vertelt dat hij regelmatig met groepen voor nummer 21 staat. 'Hij weet dat het oudste blok zich in A-0 bevindt. Maar dat vindt hij te ver lopen.'

In 1946 werd de schoonmoeder geboren in een klein dorp in Silezië. De communistische machthebbers stuurden haar familie in 1949 naar Nowa Huta. Haar vader moest bakstenen bakken. 'Verschrikkelijk,' zegt Sochanski. 'Helemaal niet,' zegt de schoonmoeder. 'We kregen gratis een huis en een baan voor het leven.'

Het leven in Nowa Huta was ideaal in die tijd. 'Er heerste regelmaat en discipline, iedereen kende zijn plaats.'

'Vraag of ze lid was van de communistische partij,' zeg ik tegen Sochanski. 'Ben je gek,' zegt Sochanski. Na lang aandringen stelt hij de vraag. De schoonmoeder knikt.

»

Café Stylowa – het interieur stamt nog uit de communistische tijd

Haar man had een belangrijke functie in de fabriek. Ze woonden in de statige C-32-buurt, waar alleen partijleden woonden. Na de vrije verkiezingen van augustus 1989 verloren ze hun bevoorrechte positie. Noodgedwongen betrokken ze het kleine appartement in huizenblok 21. 'Nowa Huta is verpauperd, schurken zijn aan de macht.'

Aan het eind van de jaren zestig wilden de bewoners van Nowa Huta een kerk bouwen. Maar communisten waren tegen religie en stonden de bouw niet toe. De bewoners plaatsten een houten kruis en hielden openluchtmissen. Hardhandig greep de militaire politie in.

In de jaren zeventig nam het vertrouwen in de machthebbers verder af. Ze zeiden dat de permanente walm die de 125 schoorsteenpijpen van de staalfabriek over de stad legden niet giftig was. Terwijl bewoners jong stierven aan vreemde ziekten en er regelmatig gemuteerde baby's werden geboren.

Begin jaren tachtig sloten de staalarbeiders van Nowa Huta zich massaal aan bij de acties van de illegale vakbond Solidariteit van Lech Wałęsa, die zich verbreidden vanuit de stad Gdańsk. Ze organiseerden protestmarsen vanaf het fabrieksterrein naar het centrale plein. Ook hierbij greep de oproerpolitie hard in, er vielen doden.

Nergens in Polen vochten de arbeiders zo onverschrokken tegen het communistische regime als in Nowa Huta, de stad die een voorbeeld voor Polen had moeten zijn. De sociaal-realistische huizenblokken waren ideale forten van waaruit de opstandelingen verrassingsaanvallen op de oproepolitie uitvoerden.

Na de omwenteling van 1989 waren er plannen om Nowa Huta met de grond gelijk te maken. Toen dat niet gebeurde verliet iedereen die het zich kon veroorloven de stad, die een ongewenst tijdperk belichaamde. Laagopgeleiden, werklozen en gepensioneerden bleven achter. Van de veertigduizend arbeiders die in de hoogtijdagen in de fabriek werkten bleven er vierduizend over.

Het schemert als we aanbellen bij de portiekflat van Zdzisław Kepa. Door

IN DE MODERNE HUIZEN ZETTEN DE ARBEIDERS HUN PLATTE-LANDSTRADITIES VOORT. ZE HIELDEN VARKENS IN DE KEUKENS EN STOOKTEN VUURTJES IN DE HUISKAMERS

de intercom hoor ik zijn stem. Eerst zegt Kepa dat hij mij niet kent. Dan zegt hij dat hij een andere afspraak heeft. Daarna zegt hij dat hij over een uur met de hond naar buiten zal komen.

Een uur later verschijnt hij inderdaad, met hond. We lopen naar het café met het communistische interieur, Kepa bindt de hond aan een lantaarnpaal. Binnen zegt hij dat ik sprekend lijk op zijn jeugdvriend die zich heeft doodgedronken. 'Daarom wilde hij je mee naar zijn huis nemen,' zegt Sochanski. 'Zijn vrouw vond het geen goed idee.'

Kepa (56) groeide op in Nowa Huta. Op school moest hij de Russische taal en geschiedenis leren. De leraren vertelden dat het een voorrecht was om een inwoner van Nowa Huta te zijn. 'Ik wist dat het leugens waren,' zegt Kepa. Op allerlei manieren probeerde de stad hem een kunstmatige identiteit op te dringen. Soms moest hij samen met zijn klasgenoten met een vlag paraderen op het centrale plein. 'Dan verstopte ik me met vlag en al in een kledingkast.'

Na school ging hij bij een bouwbedrijf werken dat verbonden was aan de staalfabriek. Werknemers van dat bouwbedrijf konden als arbeidskracht worden uitgezonden naar andere Warschau-pactlanden. 'Op die manier kwam ik aan »

een paspoort. Ik probeerde zo veel mogelijk op reis te zijn.'

Hij ontmoette zijn vrouw en trouwde. In de jaren tachtig vocht hij met de opstandelingen van Solidariteit tegen de militaire politie. Kepa vindt dat Nowa Huta na de omwenteling met bulldozers platgewalst had moeten worden.

Tegenwoordig worden in Nowa Huta zogenoemde 'communism tours' gehouden, jonge ondernemers uit Krakau kwamen op het idee. In trabantjes of in een authentieke Sovjettank kunnen toeristen en feestgezelschappen zich door de sociaal-realistische modelstad laten rondrijden. 'Als bewoner van Nowa Huta ben je een deerniswekkende figurant in een openluchtmuseum,' zegt Kepa.

Hij werkt nog steeds bij het bouwbedrijf. Maar het is zo goed als failliet en er zijn geen opdrachten meer. 'De hele dag zit ik binnen met mijn vrouw.' 's Avonds vlucht hij naar buiten om een fles kersenwodka leeg te drinken.

De volgende dag ga ik met Sochanski in buurt A-25 op zoek naar Hutniks. Op een parkeerplaats vinden we er drie. Ze hebben een kaalgeschoren hoofd, dragen een bomberjack en drinken bier.

Sochanski stapt op ze af. 'Ze willen praten als jij op bier trakteert,' zegt hij. Met de Hutniks lopen we naar het supporterscafé naast het stadion van hun club, Sportowy Hutnik, in buurt A-25.

In het supporterscafé vertellen Jakob (25), Marcin (21) en Rafa (29) dat ze van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat bier drinken. In het weekend gaan ze naar het stadion om te vechten met de mobiele eenheid en met hooligans van de tegenpartij. 'We zijn gedegradeerd naar de tweede divisie, maar voor het vechten maakt dat niet uit,' zegt Marcin.

Marcin vertelt dat ze een hekel hebben aan negers, Joden en Arabieren. 'Jammer genoeg zijn er geen negers, Joden of Arabieren in Nowa Huta.' Wel komen er af en toe zigeuners. 'Als we ze zien jagen we ze de stad uit,' zegt Jakob.

Jakub werd vorig jaar op straat in zijn rug gestoken. In het ziekenhuis moest een deel van een van zijn longen worden verwijderd. Hij weet niet wie de dader

'WE ZIJN GEDEGRADEERD NAAR DE TWEEDE DIVISIE, MAAR VOOR HET VECHTEN MET DE MOBIELE EENHEID MAAKT DAT NIET UIT'

is en waarom hij werd gestoken. 'Ik wil hem graag ontmoeten, dan dood ik hem.'

Ze zijn alle drie in Nowa Huta geboren. Hun grootouders kwamen naar Nowa Huta uit dorpjes in de omgeving van Krakau. Hun ouders werkten in de fabriek. Ook volgden ze alle drie een technische opleiding, maar toen ze een diploma hadden was er geen werk. Er is nog steeds geen werk. Af en toe kunnen ze voor een paar maanden in Duitsland werken in de bouw. 'Daarna zuipen we tot het geld op is.' Marcin heeft ook wel eens een gezonde periode, dan gaat hij naar de sportschool.

Marcin en Jakob wonen bij hun ouders, Rafa bij zijn moeder. 'Mijn vader leeft niet meer, hij heeft zich doodgezopen.' Zelf is hij net ontslagen uit het ziekenhuis, waar hij met een leverbeschadiging was opgenomen.

Van de geschiedenis van Nowa Huta weten ze niet veel. 'Mijn ouders hebben er veel over verteld maar ik ben er niet in geïnteresseerd,' zegt Jakob. 'Mijn vader vocht met de politie. Dat vond ik wel cool,' zegt Marcin. Rafa kan zich vaag herinneren dat het Leninbeeld op het centrale plein werd verwijderd. 'Mijn ouders klagen altijd dat ik lui ben en dat het in hun tijd zo anders was,' zegt Jakob. 'Ik kan dat gezeik niet aanhoren,' zegt Marcin. Sommige jongens uit hun klas gingen studeren. Die hebben ze nooit meer teruggezien.

Op een kaart van Nowa Huta wijzen ze aan waar het Hutnik-territorium ophoudt en waar dat van de hooligans van de andere Krakause voetbalclubs Wisła Krakau en Cracovia begint. Als ze een bepaalde straat oversteken zijn ze hun leven niet zeker.

'Ik zou een klein huis willen op het land,' zegt Marcin. 'Ik zou mijn kinderen niet willen grootbrengen in Nowa Huta. Hier vermoorden mensen elkaar om niets.' Jakob en Rafa zouden hun kinderen ook niet willen grootbrengen in Nowa Huta. Maar voorlopig hebben ze geen kinderen. En ook geen vriendin. 'Vrouwen lijken niet erg in ons geïnteresseerd,' zegt Jakob.

Op een architectuurinstituut in Krakau ontmoet ik Stanisław Juchnowicz (84), een van de architecten die Nowa Huta ontwierp. 'Op de symmetrie van het stadsplan ben ik nog altijd trots,' zegt Juchnowicz. Hij zegt dat het architectenteam binnen de beperkte mogelijkheden die de sociaal-realistische doctrine bood, zo veel mogelijk vrijheid zocht om het leven voor de bewoners zo aangenaam mogelijk te maken. 'Ik denk dat de bewoners van Nowa Huta gelukkiger waren dan bewoners van een doorsnee new town.'

Juchnowicz gelooft dat de bewoners door het humane concept een humane kijk op de werkelijkheid ontwikkelden. Hij denkt dat Solidariteit om die reden ook zo sterk werd in Nowa Huta.

Er waren collega's die het hem kwalijk namen dat hij zijn diensten aanbood aan het regime. Zelf twijfelde hij niet. 'Ik heb maar één leven. In dat ene leven kun je maar één stad ontwerpen.'

Tegenstanders beschuldigden hem en de andere Nowa Huta-architecten van collaboratie. 'Alsof we Auschwitz gingen ontwerpen,' roept Juchnowicz uit. 'Als wij Nowa Huta niet hadden ontworpen was het misschien nog veel erger geworden.' <

Deze serie komt mede tot stand dankzij een bijdrage van het Stimuleringsfonds voor Architectuur en het International New Town Institute (INTI)